

**ПРОБЛЕМА САМООСВІТИ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ У ПРАЦЯХ
ПОЛЬСЬКИХ УЧЕНИХ**

Йдеться про роль самоосвіти у процесі навчання, висвітлюються різні погляди польських учених на визначену проблему. Підкреслюється перетворюючий духовний і пізнавальний характер самоосвіти, її вплив на розвиток особистості, її здібностей, інтересів, прагнення до творчості, перетворення її у життєву необхідність. Аналізуються три етапи процесу підготовки молоді до самоосвіти: адаптаційний, інтеграційний, творчий.

Зміст сучасної освіти має задовольняти не тільки можливості і потреби особистості, але й урахувати можливості та потреби суспільства. Важливо їх розглядати не тільки у світлі сьогодення, а й у перспективі змін, які можна очікувати. Освіта – це насамперед підготовка молоді до навчання впродовж усього життя. Саме такий підхід передбачає, що молоді люди зможуть краще перебудуватися відповідно до змін, які очікуються у країні та світі, а також у професійній праці, науці, культурі, техніці тощо. Отже, молоді люди будуть змінюватися разом зі змінюваним суспільством.

Мета статті полягає у визначенні ролі самоосвіти в особистісному становленні учнівської молоді, виявленні тенденцій у цій сфері, дослідженні перетворюючого духовного і пізнавального характеру самоосвіти у процесі навчання.

Нова концепція навчання потребує, щоб освіта мала відкритий характер, відкривала шляхи подальшого навчання. Важливу роль при цьому відіграють чотири впливових чинника. Шкільна освіта має:

- 1) закладати систему знань, що формується впродовж життя;
- 2) розвивати потреби і зацікавленість учнів, створюючи позитивну мотивацію з метою подальшого навчання;
- 3) сприяти набуттю вмінь та навичок, необхідних при самостійному навчанні;
- 4) сформувати інтерес до самоосвіти і самовиховання [1: 101].

Відтак, одним з найважливіших завдань сучасної дидактики є проблема самоосвіти. Це відображено у працях Б. Рассела, В. Спасовського, А. Добровольського, В. Оконя та ін. Зокрема Б. Рассел у книзі «Про виховання...» головною метою шкільного навчання відмічав вироблення здатності до самостійного оволодіння знаннями. А. Добровольський стверджував, що будь-яке навчання має бути самонавчанням, самоосвітою. У разі труднощів, що виникають у школярів, непродуктивних зусиль припускається допомога вчителя [2; 3]. Хоча ця тема довгі роки була виключена з підручників з дидактики.

Спроби розповсюдження ідеї самоосвіти у польському суспільстві були активізовані у роки втрати національної самостійності, у період германізації

та русифікації країни. Просвітницький рух проявлявся у формі індивідуальної або колективної самоосвіти, у яких з особливим ентузіазмом вивчали історію Польщі, проблеми національної і світової культури. Це підтримувала і розвивала педагогічна література, особливо книги М. Вишневського «Думки про освіту самого себе», В. Козловського «Що і як читати», А. Дигасінського «Як вчитися і вчити інших», а також роботи С. Карповича і Я. Давіда. Своєрідним підсумком цієї роботи у 1898 р. С. Міхальським були видані у шести томах «Рекомендації для самоосвіти» (у новому 10 томів). Вони вміщували наукові праці з різних галузей знань разом з методичними і бібліографічними вказівками. Тут були представлені статті багатьох відомих авторів, які слугували самоосвіті, полегшували завершення вищої освіти і готували читачів до дослідницької роботи. Було рекомендовано (С. Міхальський, Л. Кшивіцький, С. Дікштейн) таке навчання, яке б пов'язувало книжкові знання безпосередньо з життєвим досвідом тих, хто самостійно навчався, надаючи їм можливість пізнати сенс і задоволення від наукових знань. Акцент робився на самоосвіту, орієнтовану на підготовку молоді до життя, до виробничої праці і до пошуку самостійних дослідницьких рішень [4].

У міжвоєнний період аналогічні цілі самоосвіти у Польщі висував В. Спасовській. У праці «Принципи самоосвіти» він наголошував, що завданням самоосвіти є доповнення і коректування у певному розумінні шкільної освіти. Він рекомендував самоосвіту як можливість урахування індивідуальності особистості, її зацікавленості, а також як підготовку до самостійної діяльності. В. Спасовський, критикуючи шкільне «всезнання» рекомендував вибір якогось одного необхідного особистості предмету у якості головного предмету самоосвіти, а потім створення на його основі власної системи загальних знань шляхом збагачення його у різних напрямках залежно від власних узагальнень та інтересів [1: 164].

А. Добровольський, поділяючи погляди В. Козловського і С. Карповича, вбачав в самоосвіті фактор духовного, а не практичного розвитку особистості. Він виступав за те, щоб самоосвіта відкривала шлях до всіх життєвих можливостей відповідно до здібностей та інтересів особистості і до «нашої духовної цивілізації». Учений створив оригінальну систему просвітництва. Згідно з цією системою загальноосвітня школа має виконувати тільки підготовчі функції і давати мінімум знань. Він вважав, що учнівська молодь вже не потребує щоденної дидактичної опіки, він ставив перед нею серйозне завдання: самостійно отримувати професійні знання. Отже, головним дидактичним постулатом А. Добровольський вважав принцип «по можливості більшого і постійно зростаючого наближення навчання до школи, до дійсно самостійної роботи» [2]. Сутність самоосвіти по-своєму розумів В. Окінський. Він наголошував, що самоосвіта – це «самостійне, що підлягає самоконтролю перетворення особистості з метою набуття більш або менш відчутного, більш або менш ясно вираженого зразка індивідуальності» [5]. У центрі уваги цілеспрямоване «перетворення індивідуальності», що поєднує елементи навчання і виховання.

Гессен розумів самоосвіту як самостійне управління розвитком власної особистості. Освічена людина, на його думку, – це людина, яка прагне до подальшої освіти і володіє навичками самоосвіти. Одним із завдань старшої школи він вважав формування у молоді прагнення до самоосвіти, яке отримують поза школою або у вищому навчальному закладі, залучаючи студентів до самостійної дослідницької діяльності.

Завданням сучасної освіти є відродження значущості самоосвіти. Це завдання є предметом емпіричних досліджень і теоретичних пошуків. У міру демократизації суспільства, як наголошує В. Оконь, самоосвіта стає необхідністю всіх громадян, усього суспільства. Це пояснюється тим положенням, що ідея неперервної освіти з'явилася за таких обставин, в яких самоосвіта стає життєвою необхідністю для більшості людей, оскільки цього потребують умови соціального життя.

Самоосвіта – це такий вид навчання, цілі, зміст, умови і засоби якого залежать від самого суб'єкта. Це процес самостійного учіння людини. Фактор повної свободи вибору, повної самостійності накладає на самоосвіту своєрідний відбиток. Цей вибір не кожному вдається, він вимагає не тільки постановки собі мети, але й невтомній праці та наполегливості у її реалізації. Самоосвіта набуває оптимального рівня, коли вона перетворюється для людини у постійну життєву необхідність, основу її освіти впродовж всього життя, підґрунтя її поведінки й способу життя [1: 165-166; 4].

Відтак, сучасна дидактика вважає самоосвіту вищим етапом навчання. Досягнення цього етапу є підтвердженням цінності навчання. Процес підготовки молоді до самоосвіти складається з трьох етапів: 1) адаптація, що реалізується в основній школі; 2) інтеграція навчання із самоосвітою, що здійснюється у школі та поза неї; 3) різні форми самостійної роботи, пов'язані з творчістю.

Адаптаційна діяльність – перший етап підготовки до вирішення завдань самоосвіти. На неї впливає система взаємодії школи і власної діяльності учнів з метою ґрунтовного оволодіння учнями знаннями, вміннями та навичками, що створюють можливості контакту з культурою та набуття елементарних знань про природу, суспільство і культуру.

Виключне значення має вміння читати. Проте йдеться не тільки про вміння швидко читати, але й про формування мотивації до читання, зацікавленості текстами, що вивчаються. Велика роль надається висококваліфікованим учителям, спеціально підготовленим до цього навчання. У разі необхідності дітям надається індивідуальна допомога. У деяких країнах існують так звані клініки читання, де корекція і збагачення вміння читати нагадує медичне лікування, тому й називається лікувальним читанням. Проте ще більш цікавим питанням є оволодіння швидким читанням шляхом систематичних і різноманітних вправ у читанні та інтерпретації текстів, а також за допомогою читання художньої або науково-популярної літератури. Зокрема при навчанні дорослих звертається увага на підтримку бажання навчитися читати добре, збагачувати візуальний словник, сприяти більш широкому і поглибленому розумінню тексту,

розвивати здатність читання текстів різного типу та спрямованих на різні цілі, розвивати прагнення до самостійного читання.

Такі вміння відкривають шлях до самостійного мислення, до використання книг і журналів, до самостійного життя, до контактів з іншими людьми. Вони виступають передумовою формування інтересу до читання художньої, науково-популярної і професійної літератури, до використання словників, енциклопедій та ін. Тим самим відкривається шлях до справжньої самоосвіти.

Інтеграція навчання із самоосвітою відбувається шляхом поєднання адаптаційної фази і повної самоосвіти. Ця стадія включає всі шкільні роки і ґрунтується на ступеневому розвитку, коли у міру переходу до старших класів розширюється сфера автономії й елементів власної творчості за рахунок збагачення змісту занять повторно-асимілятивного типу. Картина такої інтеграції навчання із самоосвітою у різних людей досить різноманітна: відомі творці робили це ще у дитячому віці, проте зустрічаються випускники різних шкіл, які неповною мірою подолали навіть адаптаційний період. У контексті інтеграційного підходу в теорії звертається увага на врахуванні трьох основних функцій розвитку особистості, до яких належать пізнання світу і самого себе, існуючих у ньому цінностей, а також перетворення світу. Проблемами розвитку трьох типово людських функцій займається теорія багатостороннього навчання. Ці такі значущі для процесів навчання і самоосвіти функції також проявляються у трьох типах людської діяльності. Процеси пізнання простежуються в основному в інтелектуальній діяльності, переживання – в емоційній, а зміни світу – у практичній діяльності, найважливішою різновидністю якої є творча діяльність.

Дуже важливо, щоб кожний вид діяльності по можливості багатостороннє впливав на учня, і тому у кожному з них необхідно враховувати дві сторони: асимілятивну і творчу. Асиміляція дозволяє людині ознайомитися з відповідно обраними напрямками науки, мистецтва, техніки, а його самостійна і творча діяльність за цими напрямками повинна надати йому можливість розвинути власні сили і вроджені потенції.

Інтелектуальна діяльність учня здійснюється певним способом. Насамперед він набуває знання і досвід, що накопичені людством при допомозі вчителя, доповнюючи їх у кращому випадку ініціативною самоосвітою. Водночас, вивчаючи різні проблеми, які стосуються природних явищ і суспільного життя, він сам вирішує, як це здійснювати – під керівництвом учителя або за власною ініціативою.

Емоційна діяльність здійснюється у процесі переживання цінностей, що накопичені іншими, і створення власних цінностей у різних галузях. Асимілювання чужих творів та створення власних – це процеси, які потребують керівництва з боку школи, але водночас вони звільнюють власну творчу ініціативу особистості та збагачують все подальше життя людини [1: 172-173].

Практична діяльність має також дві сторони. Вона вимагає знань про те, як інші перетворювали дійсність і як її можна змінювати. У той же час вона

вводить людину у світ власної творчості хоча б на прикладах раціоналізації об'єктів, інструментів і методів роботи або створення їх нових видів. Зацікавленість, що супроводжує цю роботу, є найкращою гарантією перетворення її у стимул самоосвіти. Отже, застосування системи багатостороннього навчання (як одного з можливих) сприяє введенню, поряд з навчанням під керівництвом педагога елементів самоосвіти, що збільшуються у міру переходу учнів до старших класів таким чином, щоб на рівні випускних класів вони посідали вже значне місце і змогли поступово перетворюватися у постійну потребу учнівської молоді. Ці положення підтверджує досвід роботи шкіл М. Сьюдака у Турковичах, який так переробив програму діяльності учнів, що вони не тільки отримували корисні знання, але й перетворювали життя села або школи, С. Френе у Венці, в якій теоретичні знання природно поєднував з практичною діяльністю, а також досвід А. Макаренка, де навчання поєднувалося з виробничою працею, досвід Павлиської школи В. Сухомлинського, який реалізував власну систему виховання, поєднуючи навчання у школі з роботою і грою, спрямовуючи розвиток інтелекту, почуття і волі вихованців та ін.

Третя стадія розвитку навичок самоосвіти бере свій початок там, де починається будь-яка освіта, у кращому випадку на середньому і вищому рівнях, а також у період професійної праці. Для прикладу Ч. Мазяж до найважливіших прийомів навчання відносить такі: читання і вивчення літератури, слухання текстів і дискутування, набуття знань з інших джерел, письмову розробку проблем, участь у культурному житті (у вільний час) [6]. Подібної точки зору дотримується З. Матулька, який головну увагу приділяє значенню відбору та синтезу матеріалу у процесі самоосвіти.

Проте незважаючи на важливість оволодіння учнями/студентами визначеними прийомами, дослідження З. Єровича свідчить, що частина студентів, які мали установку на самоосвіту, не вміли слухати лекцію, вести записи лекцій, готувалися до екзамену без урахування принципів гігієни. Така ж ситуація спостерігається при підготовці молоді до дискусій тощо. Тому й нині актуалізується проблема підготовки молоді до вирішення завдань самоосвіти.

Важливо також сформулювати у молоді бажання працювати над собою і виявити причини виникнення такого бажання. Складність здійснення цього бажання полягає у тому, що воно має примусити людину бути одночасно й учнем й своїм учителем, тобто і суб'єктом і об'єктом процесу освіти. Значущими постають мотиви самоосвіти вищого порядку, коли бажання свідомо реалізувати завдання самоосвіти стає глибокою зацікавленістю певною сферою праці чи творчості, що переростає у постійний інтерес або навіть у життєву пристрасть.

Процес самоосвіти намагалися структурувати, виділяючи в ньому певні елементи і встановлюючи зв'язки між ними. Узагальнюючи різні погляди у досліджуваній сфері, виділимо такі елементи: визначення мети, зразка або ідеалу і порівняння його з власними можливостями; розгляд передумов, необхідних для досягнення мети, прийняття рішення щодо вибору шляхів діяльності, реалізація поставлених задач самоосвіти, самоаналіз й оцінка

власних успіхів і недоліків у досягненні мети (зразка, ідеалу), а також формулювання висновків про спрямованість подальшої діяльності щодо самоосвіти. Спонукальними чинниками, що пов'язують між собою окремі елементи цього процесу, є насамперед усвідомлення мети і шляхів до здійснення самоосвіти, волі до реалізації прийнятих рішень, а також самоконтроль.

Самоосвіта у завершеному вигляді може мати індивідуальний характер, але може відбуватися і в формі групової самоосвіти, що має у світі багаті традиції. У Польщі ці традиції підтримує Товариство всезагальних знань, організовуючи всезагальні університети, клуби знань і думки, клуби любителів театру, телебачення, а також дискусійні клуби під гаслом «Молоде покоління народної Польщі» [7]. Заслужують на увагу й такі форми самоосвіти як групи самоосвіти у Швеції, які включають півтора мільйона людей, тобто четверту частину дорослого населення країни. Вони вивчають практично всі галузі науки, техніки, культури, мистецтва. Групова самоосвіта здійснюється у невеликих колективах (до 10 осіб) під керівництвом координатора, яким є обраний член групи більш компетентний у цій сфері порівняно з іншими.

До загальних рис усіх форм групової самоосвіти Ч. Мазяж відносить: добровільну участь і безкорисливість, спільність цілей та інтересів, відповідальність усіх членів за роботу групи, взаємні контакти і додатковість індивідуальної самоосвіти і групової роботи, підпорядкування керівництву, суспільний характер діяльності групи.

Однак й індивідуальна і групова форма самоосвіти передбачає самовдосконалення особистості шляхом участі у перетворенні оточуючого світу, вдосконалення цього світу через багатосторонню розвиваючу у процесі самоосвіти людину.

Список використаних джерел та літератури

1. Оконь В. Введение в общую дидактику: пер. с польск. Л.Г. Кашкуевича, Н.Г. Горина. – М.: Высш. шк., 1990. – 382 с.
2. Dobrowolski A.B. Nowa dydaktyka. Pisma Pedagogiczne. T. 2. – Warszawa, 1960.
3. Freinet C. O szkole ludowa. – Wroclaw, 1976.
4. Okon W. Szkoła wspolczesna. Przemiany i tendencje rozwojowe. – Warszawa, 1979.
5. Okinski W. Procesy samokształceniowe. Proby ustalenia pojęcia samokształcenia zestawowiska sociologii. – Poznan, 1935.
6. Maziarz C. Proces samokształcenia. – Warszawa, 1966.
7. Okon W. Teoria i praktyka upowszechniania wiedzy. – Warszawa, 1979.

Dybasenyuk O.A. Problem samokształcenia uczniów w pracach polskich naukowców

Artykuł określa rolę samokształcenia w procesie szkolenia. Przedstawiono różne poglądy naukowców odnośnie wspomnianego problemu. Zaakcentowano

przekształcający charakter duchowny i poznawczy samokształcenia, jego wpływ na rozwój osobistości, jej zdolności, zainteresowań, dążenia do twórczości przekształcenie jej na potrzebę życiową. Są analizowane trzy etapy procesu przygotowania młodzieży do samokształcenia: adaptacyjny, integracyjny, twórczy.

Dybasenyuk O.A. The problem of self-education of the students in the works of Polish scientists

The article deals with the role of self-education in the process of studying, different views of Polish scholars on the mentioned problem are outlined. The spiritual and cognitive character of self-education is underlined, its influence on the development of a personality, its capabilities, interests, aspiration for creation, its transformation into vital necessity. Three stages of the process of the youth's professional training to the self-education are analyzed: adaptation, integration, creative.